

BERTHA ZOLTÁN

Nemzeti irodalmi paradigma

A nemzeti tudat és a nemzeti önazonosság metafizikája a teljes közösségi önmegvalósítást követeli. („The metaphysics of nationalism speak of the entry into full self-realization of a unitary subject known as the people” – Terry Eagleton.)

Az értelmiségi nagyon gyakran tekinthető úgy a saját népe szemében, mint aki képviseli, kifejezi és tanúsítja a nemzeti közösség szenvedéseit. Ezt a rettentően fontos feladatot pedig – a történelmi emlékezet ébrentartását, a kollektív létezés megerősítését – a művészek az egyetemes esztétikai értékek és távlatok hiteles megteremtésével töltik be. (An „intellectual is very often looked to by members of his or her nationality to represent, speak out for, and testify to the sufferings of that nationality (...) To this terribly important task of representing the collective suffering of your own people, testifying to its travails, reasserting its enduring presence, reinforcing its memory, their must be added something else, which only an intellectual (...) has the obligation to fulfil. After all, many novelists, painters, and poets (...) have embodied the historical experience of their people in aesthetic works, which in turn become recognized as great masterpieces. For the intellectual the task, I believe, is explicitly to universalize the crisis, to give greater human scope to what a particular race or nation suffered, to associate that experience with the sufferings of others” – Edward W. Said.)

Az esztétika nincs elvágva az etikától vagy a politikától. Ekképpen az irodalomtudomány feladata nem egyszerűen az olyan esztétikai vizsgálódás, amely az értékelést és a kifinomultságot célozza meg, hanem az olyan kulturális elemzés, amelyet a társadalmi megértés és az emberi emancipáció érdekel. („Aesthetics is not severed from ethics or politics. Thus, the task of literary study is not simply aesthetic scrutiny in the pursuit of appreciation and refinement but cultural analysis in the interest of social understanding and human emancipation” – Vincent B. Leitch.)

A három idézet – jelentésbeli rokonságuk ellenére – nem ómódi „földhözragadt”, „sültrealista” magyar népi írótól származik. Hanem neves mai irodalomteoretikusoktól, köztük a posztkoloniális kritikai diskurzus vagy a posztstrukturalista kultúratudományok vezető személyiségeitől. Így ezek és az ilyesfajta elméleti gondolatok és tézisek egyrészt arra vetnek fényt, hogy a kortárs irodalomelméleti és -értelmezői

iskolák színes pluralitásában, az irodalmi interpretációtól és értékeléstől elvileg nem idegenek a tematikai, etikai, történelmi-historicista, identitásfilozófiai, kollektív önismereti szempontok sem. Másrészt pedig, hogy a Nyugatot, a művelt nagyvilágot nem okvetlenül és mindig csak az érdekli, ami mindenütt egyforma, hanem az is, ami a változatos sokféleségben egymástól specifikusan eltérő: a sehol máshol fel nem lelhető kulturális színezet. Ebből a nézőszögből méltó jelentőségre tehetnek szert azok a művek és életművek is, amelyek referenciális értéktartományában és akár egyfajta újtradicionalista művészi megalkotottságában elsődleges közösségi és nemzeti sorsproblematikák, személyes és térségi egzisztenciális kríziskérdések kerülnek nyomatékosan a színre. A sajátosság méltóságának jegyében, amelyben az esztétikai alapvonások egyetemessége helyettesíthetetlen nemzeti kötöttségű értéktartalmakkal telítődik és rétegeződik.

A magyar irodalom sajátos jellegéhez szervesen tartozik hozzá, hogy hosszú évszázadokon keresztül szorosan fonódott össze a történelmiséggel, a nemzeti-közösségi sorskérdésekkel, a nemzeti önismeret és öntudat lelkiismereti, sorsszemléleti orientációjával, valamint az egzisztenciális és nyelvi öntanúsítás identitásmegetartó törekvéseivel. Ez a sajátosság nem teher-tétel, ahogyan némelyek ezt Adyig, Nagy Lászlóig vezetve értékszegényítő tényezőnek tartják, hanem ellenkezőleg: éppenséggel különleges értékvilágot teremtő, külön poétikai jellegvonásokkal bíró, sajátos nyelv- és esztétikumformáló minőség. A magyar sorsirodalom sajátos tematikai, gondolati, létszemléleti karaktere és az abban kifejeződő emberi jelentésvilág olyan artisztikusan megjelenő sajtászerűség, amely nem reduktív, hanem hozzáadott dimenziója az emberiség világkultúrájának. A valódi nyitottság nem a lebecsülése, hanem a megbecsülése a sajtáságos minőségformáknak és jellegadó értékjegyeknek – bármely nyelvű és nemzetiségű kultúrában Afrikától Szibériáig és a Fokföldtől az eszkimóig.

A magyar irodalom saját értékrendszere, nemzeti paradigmának tekinthető értékösszessége azonban természetesen nemcsak a közvetlenül (tematikus-historikus, eszmei-erkölcsi jelentéstartalmi vonásaiban) megragadható különművészekben, hanem az irodalmi műfajok, stílusok, hangnemek, világképi és esztétikai irányzatok jelleggazdagító formai, poétikai modulációiban, tipológiai értelemben vehető elkülönülődéseiben is megnyilatkozik. (És persze mindez még csak fel sem ölelheti a magyar irodalom felmérhetetlen teljességét, teljes színképét: csupán abból jelezhet valamit talán, ami kiemelkedően jellegzetesnek vélhető.)

Különleges, mert a világirodalom egészét tekintve is páratlanul bőséges és egyedi például az a tényfeltáró írói szociográfiai vonulata a magyar prózának, amely tárgyias epikai, non-fiction elbeszélőformai, a szépirodalmiság határvidékét is átölelő publicisztikai, riporttudósítói, naplószerű krónikási előadású, szubjektív ön-életrajziságú, esszéizáló szellemiségű, sőt tudományos, szociológiai vonzatú szerves keverékét állítja elő a sokértelmű szövegszötteknek. A harmincas években kiteljesedve, de később is jellegmeghatározó hagyományalakító hatással és erővel. Az ilyenfajta társadalomrajzi érdekű prózaművek közül csak legújabbban is sorolhatók a könyvek Rott Józseftől a csángó Gábor Feliciáig, Sarusi Mihálytól az erdélyi Lőrincz Györgyig, vagy éppen a Magyar Napló és az Írott Szó Alapítvány regénypályázatán díjnyertes Nagy Gábor vagy Kiss Judit Ágnes köteteiig. – És minden bizonnyal párját ritkító (szintén világirodalmi összefüggésekben) maga a huszadik századi, modern magyar esszéírás, esszéirodalom kiterjedt mennyiségi-minőségi egésze is.

Egy másik markáns övezete a paradigmaticus magyar irodalmi tradícióknak a jellegalkotó népi kulturális örökségbe való beágyazottságával áll összefüggésben: az archaikus, mitikus folklórhagyományok reintegrációjával, a modern és posztmodern horizontú mágikus realista írásmód vagy elbeszélésfajta remitologizációs ösztönzéseivel, az autentikus ősiséget és a modernség szellemi-formanyelvi alakzatait szintézisbe hozó bartóki modell értékszerkezetével (amint azt Jánosi Zoltán szokta alaposan boncolgatni). Ennek a kontextusába világirodalmi jelentőségű művek sorozata helyezhető Tamási Árontól Gion Nándorig.

További specifikuma a magyar irodalmi inspirációknak a transzcendentális világszemléleti perspektívák örökös létharcban megedzett vallási-metafizikai beállítottsága. Az archaikus és a keresztény mítosziság összekapcsolódó távlatai nyilvánvaló ezeréves mélységekből erednek a magasművészeti áramlatok példaállító részében is. A magyar spirituális költészet egyik alapvető nagy tendenciájában az egyetemes és az egyénileg átsajátított hitelvek univerzalitásához azonban erőteljesen társul a veszélyeztetett közösségi létezés reflexiója is. S bár bizonyos, „hogy az etnikai identitás folytonossá tételének kiemelkedően a leghatékonyabb eszköze a vallás”, s hogy „a szokatlanul tartós fennmaradás (...) esetei – a szamaritanusoktól a baszkokig – egytől-egyig ugyanazt a képet mutatják: az etnikai identitás egy sajátos vallási beállítottsággal fonódik össze” (ahogyan Jan Assmann mondja), a magyar kultúra egyfajta másság- vagy többletjelentőségű identitástudata a fokozott hitörzés és nemzetvédelem egyidejűségében rejlik. Az

etnikai, nemzeti megmaradást célzó vallási önazonosságörzés sorsküzdeme egyszerre hitküzdelem és létküzdelem. Az Isten-kérdés fundamentális létkérdéssé radikalizálódik, az identitásmentő törekvés pedig így válik szakrális minőségűvé. Ezért itatódhatott át annyira a magyar irodalom a szakrális-biblikus vonatkozásokkal, a hitvalló imádság, himnusz, óda, segélykérő könyörgés, lamentáció, a zsoldáros ének, a régiségben gyökerező sirató, fohász, ballada, liturgikus népének, bűnvalló konfesszió annyi ezerféle műformai változattal, az „imitatio Christi” vagy az „athleta Christi” gondolatától a „Húsvétalan a magyarság” tragikus panaszán át a „Népek Krisztusa, Magyarország” katartikus felismeréséig, törökűlőadásos századoktól 1956-ig, Zrínyitől Adyig, Reményikig, Dsidáig, Máraiig és tovább. Legfrissebben például Nagy Gábor Ady-remniscenciákat mozgósító lírai ciklusáig vagy a csángómagyar Iancu Laura istenes költeményeiig.

A modernizmus és a klasszikus avantgarde európai mozgásfolyamatainak áthasonításában vagy eredendő alakításában ugyancsak sajátlagos árnyalatokat nyújtanak azok a jelenségek, amelyek például az expresszionista és szürrealista beszédmód regisztereit folklorisztikus eredetű hangzatokkal bővítik és sorsjelentéses egyedi műtípusokba foglalják (Szabó Dezsőtől Tamási Áronig), illetve a továbbélő, folytatódó avantgardizmus újabb hullámaiban, akár az underground vagy a protest-art szférájában népi ihletésű vagy nemzetpolitikai töltetű műformákkal kísérleteznek – Balaskó Jenőtől az Inconnu csoportig. Sőt, más területről, a populáris kultúra közegeiből hozva a példát: a viszonylag újkeletű és az önálló experimentális eredményeiben figyelemre mindenképpen érdemes etno-rock vagy nemzeti rockzene – tökéletes antidemokratikus kizsorítottasága ellenére – páratlan sikereket ér el napjainkban az értelmiségi és diákifjúság számottevő köreiben.

Az abszurd-groteszk dráma kelet- vagy közép-európai változatának meghatározó kibontakoztatói közül Örkénytől Páskándiig sokan világossá tették, hogy a képtelen társadalmi-egzisztenciális élmények konkrét tapasztalatisága mifelénk a metafizikus abszurdot is részint másféle nyelvkritikai és történelemanalitikai tulajdonságokkal ruhazza föl. Az elvont és általános krízisérzet a szorongás és kiszolgáltatottság valóságos létgondjaival telítődik. Örkény István 1976-ban, Amerikában, a közép-európai groteszkről tartott előadásában azt fejtegette, hogy aki „határvidéken él, annak szüntelenül értelmeznie kell a dolgokat”, ahogy bennünk, magyarokban, az „életért és a nemzet megmaradásáért vívott állandó küzdelem bizonyos szorongást fejlesztett ki”, s a székspezió, a paradoxonokban-látás, a groteszk létérzékelés másfajta stílusra és szemléletre kényszerít és

képesít, mint ami a szublimált, metafizikus abszurdban megszokottá vált. Mi „másképpen kérdezzünk, mint önök itt Nyugaton” – vallotta Örkény, s így folytatta: „Samuel Beckett színdarabjában Vladimir és Estragon Godot-ra vár. De hol? Akárhol. És mikor? Nem érdekes. Bármikor és a föld bármely pontján. Vladimir és Estragon absztrakció, nincs más dolguk, mint az, hogy várjanak, valahol a térben”; „mi viszont jobban szeretjük drámáinkat konkrétan és pontosan elhelyezni az időben és a térben”; „mi nem érezzük jól magunkat a semmiben, nekünk meg kell érintenünk a földet, hogy erőt merítsünk belőle”. Páskándi Géza pedig (nyilvánvaló önértelmező szándékkal is, ars poetica-szerűen) így fogalmaz: „Nálunk világosabban ki lehet venni a célpontokat, s ezek a jelen történelméhez viszonylag jól kapcsolhatók. Az indítékok nyíltabbak. A világ, a lét *teljes* értelmetlenségét nem sugallják vagy ez nem hangsúlyozódik... Hisz például a »teremtett világ« ab ovo nem lehet célirány nélküli. Így hát nemegyszer *abszurdoidok*, s nem abszurdak. A hely kódébe burkolt parabolák; jelképek beázott, elmosódott körvonalai... Felbukkannak bennük a *folklór színei, motívumai*, jobban, mint amazokban. A *népi észjárás* fordulatait, *paradoxon*os, *szofizmás* megoldásait inkább felhasználják, helyesebben: nem leplezik úgy. Még nem feledték. Nem agonizál az ésszerűség, csak nagyon ellentmondásos. Tehát könnyebben kimutatható a történelmi-földrajzi háttérük, a *genius loci*ra, a hely szellemére való vonatkozás... Vagy az utalásokból a körülbelüli időpont is kivehető, amikor születtek. Az abszurdoidban az ember nemcsak vak eszköze a képtelen helyzetnek, hanem (...) maga is *bűnrészes*e annak. Felelősebb alakok ezek.” Egyébként a karkai, orwelli abszurd naturalizmussal is rokonítható nagy honi regényteljesítmények világa sem szakítható el közvetlen élményalapjaitól – Bodor Ádám-tól Bálint Tiborig, Szilágyi Istvánig, Mózes Attiláig. Egyben jelezve magának a kisebbségi élményanyagnak megint külön formaalkotó, szemlélet- és paradigmaképző jelentőségét a magyar szépliteratúrában.

És persze még a posztmodern ízlésformákból sem zárható eleve ki a kollektív sorstapasztalatok referenciartományja (az ellenkezője alighanem csak nálunk rögzült hamis babonává). A virtuóz nyelvjáték varázsai-ba és katarzisaiba élénken szűrődhetnek be a bármilyen létvalóságra reflektáló frivol ironia és fekete humor sziporkázó tónusai – mint például Szöcs Gézánál, aki ’56 leveretéséhez ilyen songot társít: „Reszkess (...) kuruc népség / reszkessetek talpasok / győzni hozzák Kádár Jánost / szovjet hernyótalpasok!” S egy másik sorstragédiához pedig emilyet: „Libát vettem Libanonban / haj, haj, haj. / El is lopták Trianonban / baj, baj, baj. / Non, non, non. / Liba / non / non / non”.

Más, noha lényegi kérdés, hogy az ilyenszerű vetületekben és összetettségükben kiemelkedő művek kanonikus pozíciója megfelel-e valódi értékranjjuknak. És általában is felismerhetővé válik-e olyan alkotásoknak az esztétikai hozadéka, amelyek szövetszerűsége elevenné újítja a látszólag sem kimerülő hagyományközösségi témavilágot? Kap-e érdeklődéskeltő visszhangot Serfőző Simon *Gyerekidő* című önéletrajzi regénytrilógiája; Szöcs Géza *Limpopo* című parabolikus történelembölcseleti fabulája; Nagy Zoltán Mihály kárpátaljai „versesregény-variációja”, a *Messze még az alkonyat*; Dobozi Eszter lebilincselő átképzéses betegségkrónikája (*Túl a rákbarakkon*); Oláh János vérbő groteszk színdarabja, az *Európai völgény*; és így tovább (Bálint Péter Csokonai-rekonstrukciójáig – „*Végbúcsúmat tiszta szívvel fogadjátok*” – vagy Vári Fábrián László *Tábori posta* című készülő regényéig), csak a legújabbak között tallózva.

*

Mindezekre figyelemmel gondolom úgy, hogy egy mai pályakezdő, fiatal író számára mindenkor érvényesebb sugallatokat közvetíthet a magyar irodalom teljes nyitottságában felfogott élő öröksége vagy nemzeti paradigmája, mint az eredendő inklinációkat befolyásoló esetleges és külsődleges elvárás vagy pillanatnyi szempont. A közlési lehetőségek jelenlegi bősége és könnyebbsége nem takarhatja el az elhivatottság mélyebb és nehezebb követelményeit. És felvetődhet a dilemma is: igazodás vagy vállalás; s a kettő csak jó esetben nem kerül szembe egymással. Igazat adhatunk Makkai Sándornak, aki ezt írta a harmincas években: „Nem érette, az ő kedvéért, hanem önmagunkért kell európai nemzetnek lennünk. Ez, éppen ebből kifolyólag, valami egészen mást jelent, mint Európa utánzójának, szolgájának, vagy éppen majmolójának lenni. Nincs szükségünk Európa bűneire, igazságtalanságaira, szeszélyeire, képmutatására, felfuvalkodottságára. Saját magyar jellemünk és szellemiségünk kifejtésére van szükségünk az európai kultúra valódi és örök értékeinek érvényesítése által. A mi európai feladatunk: embernek lenni – magyarul.” És hasonlóképpen idézhetjük Márai Sándort, aki szerint „a tehetség kevés. Az értelem is kevés. A műveltség is kevés ahhoz, hogy valaki művész legyen. Mindehhez végzet kell, melyet nem lehet félreérteni, s melyet semmiféle emberi erő vagy szándék nem tud megmásítani (...) nincs olyan történelmi vagy helyzeti erő, mely eltéríthetné feladatától; nem lehet más, csak író vagy festő, vagy zenész. Aki így művész, annak végzete van. Ez a legtöbb.” Az ilyen végzetszerű elrendelésnek a tudata és érzülete pedig, úgy hiszem, nem válthat ki közömbösséget vagy érzéketlenséget a történelmi sorsközösséghez tartozás misztériuma iránt sem.